

В. ВАПНЯРЧУК

*доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

УДК 343.14

Стандарт кримінального процесуального доказування

У статті дається загальна характеристика сутності стандарту доказування як одного з основних елементів (критеріїв) оцінки доказів (і доказування загалом). Проаналізовано правила доказування в англосаксонській і континентальній правовій системах та вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство щодо особливостей оцінки доказування в різних кримінальних провадженнях та на його різних етапах. Зроблено висновки про існування у країнах англосаксонської правової сім'ї об'єктивних стандартів доказування («поза розумними сумнівами» та «баланс ймовірностей») та суб'єктивного стандарту доказування в країнах континентальної системи права («за внутрішнім переконанням»). Висловлена думка про правомірність та доцільність виділення певних об'єктивних стандартів доказування і у вітчизняному кримінальному провадженні.

Ключові слова: стандарт доказування, внутрішнє переконання, оцінка доказів (доказування), розумні сумніви, баланс ймовірностей, обґрунтована підозра, ймовірне припущення.

Актуальність статті. Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло

у зв'язку з набранням чинності новим КПК України, в якому запропоновано дещо інші новітні підходи до розуміння сутності та порядку здійснення кримінального процесуального доказування. Одним із таких нововведень є категорія «стандарту кримінального процесуального доказування», яка по-

требує наукового дослідження з точки зору її місця в доказовій діяльності, їх різновидів та змісту. Саме цими обставинами пояснюється необхідність написання цієї статті, її логіка та зміст.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є аналіз сутності стандарту кримінального процесуального доказування.

Викладення основного матеріалу. У сучасній правовій науці України у зв'язку з поглибленням змагальних засад усіх форм процесу формується розуміння того, що назріла потреба дослідити такий ключовий елемент змагального судочинства, як стандарт доказування. Проте серед українських науковців нема єдиного розуміння сутності цього поняття.

Під ним інколи вбачають «кінцеву мету доказування і можливість ухвалення рішення відповідно до цього» [1, с. 492], «модель процесуального доказування, у якій мета, задачі судочинства, принципи процесу, права й обов'язки його учасників у процесі доказування розглядаються як взаємозалежні елементи, що визначають сутність і зміст інституту процесуального доказування» [2, с. 13], «мінімально допустима сукупність доказів, за відсутності яких виключається визнання юридичного факту доказаним» [3, с. 163–164], «методологічний підхід до встановлення фактів, що впливає з якісного рівня ймовірності знань» [4, с. 302–307].

Не вдаючись до аналізу висловлених думок, вважаємо, що під стандартом доказування розуміється правова

категорія, що є критерієм оцінки доказування, тобто, як зазначає Б. П. Рагушна, «це певна умовна межа, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає підстави суду ухвалити правосудне, на його думку, рішення» [5, с. 55–56]. Підтвердженням такого розуміння є й етимологічне значення терміна «стандарт», яке означає «загальноприйнятний або визнаний зразок, позбавлений індивідуальності» [6, с. 891].

Варто відзначити, що поняття «стандарт доказування» традиційно відіграє важливу роль у країнах англосаксонської системи права. Для континентально-європейського законодавства і правознавства воно нехарактерне. Окремі автори відкидають можливість взагалі існування поняття стандарту доказування в нашій правовій системі, оскільки, на їх погляд, воно є несумісним із вільною оцінкою доказів [7, с. 3–32]. Американські (наприклад, Кевін Клермонт і Емілі Шервін) та окремі європейські (наприклад, Крістоф Енгель) науковці, які аналізують положення континентальних правових систем, переконані, що континентальним стандартом доказування є саме «внутрішнє переконання» як основна категорія вільної оцінки доказування [8, с. 243; 9, с. 435]. Інші вважають, що стандарти доказування у вітчизняному правознавстві існують, хоча поки що належним чином не досліджені (див. процитовані вище праці).

Чи є (або, інакше кажучи, чи потрібно виділяти) стандарти доказування в українському процесуальному

праві (й зокрема у кримінальному), і якщо так, то які саме? Для цього, на наш погляд, доцільно було б докладніше проаналізувати правила доказування в англосаксонській і континентальній правовій системах та вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство щодо особливостей оцінки доказування в різних кримінальних провадженнях та на його різних етапах.

Англосаксонська правова сім'я. Найбільш характерною рисою англосаксонської моделі процесуального права є її яскраво виражений змагальний характер. А це, у свою чергу, обумовило певні особливості здійснення провадження. Однією з них, зокрема, є пасивна роль суду, який у такій системі є лише арбітром, котрий вирішує спір двох протилежних сторін. Значна юрисдикційна роль судів присяжних (як у кримінальних, так і цивільних провадженнях) обумовила необхідність розробки та використання в доказуванні такого поняття, як «стандарт доказування», як певного об'єктивного критерію оцінки доказування.

Що стосується особливостей стандартів доказування у країнах системи загального права, то варто відзначити, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також розрізняються залежно від виду судочинства. Так, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень та «баланс ймовірностей» (інколи його ще називають «перевага доказів») для цивільних проваджень. Стандарт «поза розумними сумнівами» (beyond reasonable doubt) сформувався в Англії

у другій половині XVIII ст.¹ Його суть полягає в тому, що у достовірності факту (винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення) не повинно залишатися розумних сумнівів. Це не означає, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоймовірними. Сутність же стандарту «баланс ймовірностей» (balance of probabilities) полягає в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди), як такий, що швидше за все мав місце, ніж не мав².

У США, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один, який називають «ясні та переконливі докази» (clear and convincing evidence). Суть його в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність факту, який розглядається, є досить ймовірною, або викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом з тим усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується

¹ Англосаксонський стандарт доказування «поза розумними сумнівами» (як, до речі, і континентально-європейське правило «внутрішнього переконання») історично мають теологічне коріння, основною метою їх виділення було забезпечення можливості спасіння душ судді та присяжних, які помилково можуть присудити обвинуваченого до страти. Докладніше про це див.: [10, с.193].

² Варто відзначити, що в Англії мали місце спроби ввести підвищений стандарт доказування для окремих видів цивільних справ. Однак ця ідея була категорично відкинута. У 2008 р. Палата лордів (на той момент вища судова інстанція Об'єднаного Королівства) встановила, що існує тільки один цивільно-правовий стандарт.

ся, зокрема, у деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки [11, с. 19–52].

Варто також відзначити існування в США деяких інших стандартів, які застосовуються для цілей, не пов'язаних із вирішенням судових справ. Так, стандарт «ймовірна причина» або, в іншому перекладі, «достатня підстава» (probable cause), слабший, ніж «превага доказів» (в англійському варіанті «баланс ймовірностей»), застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук. Ще більш слабкий стандарт «обгрунтована підозра» (reasonable suspicion) використовується у разі короткострокового затримання та поверхового обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю. Затримання або обшук визнається незаконним, якщо поліцейський не може обгрунтувати розумність своїх підозр. Це правило було встановлено Верховним судом США. Останній стандарт «обгрунтована підозра» (reasonable suspicion) відомий також і на Європейському континенті завдяки згадуванню цього формулювання в Європейській конвенції з прав людини і, відповідно, у практиці Європейського суду з прав людини (див., наприклад, рішення у справі «Тимошенко проти України» (30 квітня 2013 р.). Суд, зокрема, визначив, що на порушення Конвенції обмеження свободи заявниці було здійснено не для того, щоб вона постала перед судом в обгрунтованій підозрі у вчиненні правопорушення, а з інших причин (зокрема, з метою її покарання за неповагу до суду)).

Формули «достатня підстава» та «обгрунтована підозра» («обгрунтоване припущення») можна зустріти і в українському кримінальному процесуальному законодавстві. А це підтверджує доцільність наукового дослідження поняття «стандарт доказування» й можливого обгрунтування необхідності його виділення у вітчизняному доказовому праві.

Романо-германська сім'я права. Історія розвитку кримінального провадження у країнах континентальної Європи суттєво відрізняється від процесу становлення його в Англії та США. Континентальному правосуддю більшою мірою був притаманний (а також залишається й зараз) інквізиційний (розшуковий) характер. Роль суду в такому провадженні не зводиться до виконання функції пасивного арбітра, він є активним учасником процесу, який здійснює провадження з метою встановлення істини.

У ході розвитку континентальне правосуддя істотно змінювалося, набувало численних змагальних рис. Це, зокрема, стосується введення в багатьох країнах (у тому числі й в Україні) судів присяжних (хоча потрібно зазначити, що суди присяжних не дістали широкого поширення на континенті; вони мають місце не у всіх країнах та використовуються не у всіх юрисдикціях; має місце й специфіка складу таких судів присяжних). Істотне розширення змагальності можемо констатувати і у вітчизняному кримінальному провадженні. Так, одним із визначальних принципів сучасного кримінального процесу є змагальність, який зафіксований і у Конституції України. Про введення змагальних засад

в українське кримінальне судочинство свідчать розширення прав учасників кримінального провадження різних сторін, законодавче регламентування змагальної процедури багатьох проваджень і стадій та інші новели. Таким чином, континентальну судову систему загалом (як і України зокрема) характеризують як змішану (інквізиційно-змагальну).

Незважаючи на таке досить істотне еволюціонування у бік змагальності, кримінальний процес країн континентальної Європи (в тому числі й України) і зараз зберігає окремі традиційні інквізиційні риси, однією з яких, на наш погляд, можна вважати відкрито суб'єктивний характер оцінки доказування.

Спосіб вільної оцінки доказування за внутрішнім переконанням був зафіксований у Кримінально-процесуальному кодексі Наполеона (1808) і передбачав, що присяжні повинні вирішувати справу не на підставі наперед встановленої сили якихось доказів, а на підставі відповіді на запитання: «Чи є у вас внутрішнє переконання?». З одного боку, це правило було кроком уперед (оскільки відкидало попередню визначеність сили певних доказів), з другого – воно, по суті, означало повну відмову від об'єктивних стандартів доказування і перехід до суто суб'єктивного стандарту «внутрішнього переконання» (якщо його взагалі можна вважати стандартом). У результаті аж до ХХ ст. у Франції не було майже ніяких формальних правил у частині доказування, наприклад щодо допустимості доказів. Аналогічний стан справ мав місце і у вітчизняному кримінальному процесі (попередній КПК України, на відміну від нині чинного, взагалі не містив по-

няття допустимості чи недопустимості доказів та не визначав їх правила).

Порівняння англосаксонського і романо-германського підходів. Отже, правила оцінки доказування, які мають місце в англосаксонських та романо-германських юрисдикціях, істотно відрізняються. Англосакси встановлюють об'єктивні стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження. Континентальні європейські країни застосовують категорію «внутрішнього переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту.

Континентальний принцип «внутрішнього переконання» викликає критику з боку американських юристів. Приймаючи його як можливий стандарт доказування у кримінальних провадженнях (з їх погляду, він відповідає англосаксонському стандарту «поза розумними сумнівами», адже якщо в судді не залишилось розумних сумнівів у винуватості обвинуваченого, то по суті це те саме, що й суддя, внутрішньо переконаний в його винуватості), вони вважають неможливим його застосування при вирішенні цивільно-правових спорів у порядку цивільного судочинства (на їхню думку, він тут неефективний, оскільки його застосування веде до ухилю на користь відповідача, що може призвести до певних негативних наслідків (як неправильного вирішення справи, так і взагалі до можливої відмови звернення за захистом своїх прав)). Варто зазначити, що це зауваження є досить розумним і з ним можна погодитися.

Однак правомірність використання категорії «внутрішнього переконання» як своєрідного суб'єктивного стандарту доказування має досить вагоме психологічне обґрунтування. Діяльність суб'єктів доказування, в першу чергу не професійних – зокрема присяжних, може бути охарактеризована як оцінювання певної доказової інформації на предмет її правдивості та суперечливості із врахуванням життєвого досвіду суб'єкта, який в остаточному підсумку приймає те знання, яке йому здається найбільш переконливим. Таким чином, усі суб'єкти оцінюють докази (доказування) саме на підставі свого внутрішнього переконання щодо істинності сконструйованої ними історії. А це означає, що континентальний суб'єктивний стандарт «внутрішнього переконання» є дескриптивно вірним, тобто загалом правильно описує реальний механізм оцінювання доказування суб'єктом.

У зв'язку з цим може виникнути запитання: чи не означає це, що англосаксонські об'єктивні стандарти доказування є просто фікціями, які не відіграють ніякої ролі в доказуванні? Відповідь на це запитання дає німецький вчений К. Енгель, який у результаті проведеного експерименту¹ виявив, що ті присяж-

¹ Суть його полягала в тому, що різним людям, які виконували роль присяжних, задавалися різні установки перед вирішенням вимушеної кримінальної справи (зокрема, одним керуватися стандартом «поза розумними сумнівами», іншим – стандартом «баланс ймовірностей»).

Автором цієї статті було проведено аналогічний експеримент. У ролі присяжних виступали декілька груп студентів вищого юридичного навчального закладу. Відразу варто відзначити, що результати обох експериментів були аналогічними.

ні, яким задавався більш суворий стандарт доказування, пред'являли більш суворі вимоги до цілісності та несуперечливості сконструйованої ними історії. Інакше кажучи, для засудження обвинуваченого відповідно до першого стандарту («поза розумним сумнівом») потрібні були, що й очікувалось, більш вагомі докази, ніж згідно з другим («баланс ймовірностей»). На підставі цього, К. Енгель робить висновок, що стандарт доказування функціонально полягає не в тому, щоб присяжний буквально йому слідував (математично оцінюючи різні ймовірності і т. ін.), а в тому, що високі вимоги до доказів («поза розумним сумнівом») встановлюють так званий сомати́чний маркер, тобто своєрідний емоційний сигнал, що ініціює більш відповідальний і обережний підхід до оцінки правдоподібності обвинувального варіанта історії [9, с. 464].

Загальний висновок німецького вченого такий: суб'єктивний континентальний стандарт доказування дескриптивно є вірним для судів будь-якої юрисдикції. Об'єктивні ж стандарти, які використовуються в англосаксонських юрисдикціях, мають не стільки описовий, скільки приписуючий характер. Їх призначення полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси обробки інформації присяжними (або суддями) з метою встановити певний рівень вимог до правдоподібності їх висновків. Крім того, це дозволяє уникнути непередбачуваності і довільності прийняття рішень, властивих суто суб'єктивному підходу. Тому континентальному праву нема підстав зазнаватися, адже суб'єктивний стандарт доказування далеко не ідеальний.

Ефективність судової системи може бути підвищена шляхом додавання об'єктивних елементів [9, с. 466–467].

Кримінальне процесуальне законодавство України щодо стандартів доказування. Якщо проаналізувати чинний КПК України, то ми побачимо, що в нашому кримінальному провадженні, як і в більшості країн континентальної Європи, сприйнятий, так званий, суб'єктивний стандарт доказування «за внутрішнім переконанням». Чи означає це відсутність будь-яких об'єктивних правил доказування? Зрозуміло, що ні. Такі правила є. Це, зокрема, правила, які стосуються належності та допустимості доказів (статті 85–90 КПК України), правила які регламентують тягар доказування¹. Об'єктивність має місце і у звільненні суб'єкта від доказування певних фактів (загальновідомих, преюдиціальних, тих, що презюмуються, та визнаних).

Крім того, якщо аналізувати норми чинного КПК, то, на наш погляд, цілком правомірно, і більше того, навіть доцільно, виділяти певні об'єктивні стандарти доказування, аналогічні тим, які мають місце у країнах англосаксонської системи права. Виділення таких стандартів не означає їх придумання (появу на рівному місці), таке виділення легалізуватиме їх існування й дасть змогу подальшого наукового дослідження та вдосконалення. Адже насправді

¹ Тягар доказування визначає зобов'язання щодо визнання чи невизнання фактів встановленими (тобто, по суті, є об'єктивним правилом доказування). Правило полягає в тому, що суддя визнає певний факт встановленим, якщо сторона, на яку покладено тягар доказування, доказала наявність цього факту. Докладніше про тягар доказування див.: [12, с. 145–155].

об'єктивні стандарти доказування, по суті, вже давно регламентовані законом і використовуються на практиці.

Так, на нашу думку, виходячи з аналізу статей 215, 291, 292, 314 та ін. чинного КПК, можна припустити, що для початку досудового розслідування; передачі кримінального провадження з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру до суду; призначення судового розгляду, прийняття інших процесуальних рішень чи здійснення процесуальних дій закон передбачає такий, найбільш простий і найменш жорсткий стандарт доказування, який можна назвати «*на перший погляд*» (або «*за зовнішніми ознаками явищ*», або «*ймовірно припущення*» тощо).

Сутність цього стандарту доказування ще наприкінці XIX ст. дуже точно визначав російський юрист К. Малишев (стосовно цивільного судочинства): «У кожному факті є сукупність ознак, які, на перший погляд, рідка фасіє, роблять його достовірним і викликають у нас переконання в його існуванні. Якщо позивач доказав позовні факти в цій мірі, то виникає припущення проти відповідача аж до подальшого розвитку змагання» [13].

У наведених вище статтях КПК України законодавець також передбачив необхідність наявності ознак певних фактів для виникнення переконання в їх існуванні. Зокрема, наприклад, відповідно до ст. 215 КПК України для початку досудового розслідування необхідним є наявність приводу (визначеного законом джерела інформації про вчинення кримінального правопору-

шення) і підстави (достатніх даних про наявність ознак складу правопорушення – об'єкта і об'єктивної сторони) [14, с. 177–186]. Ще одним прикладом застосування цього стандарту доказування, на наш погляд, може бути прийняття рішення про допит свідка. Якщо слідчий буде вважати (припускати ймовірність), що особі відомо чи може бути відомо про обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, то він цілком правомірно може викликати особу для давання показань і допитати її.

Варто зазначити, що стандарт *prima facie* (з лат. – на перший погляд або за зовнішніми ознаками явищ) відомий і в міжнародних юрисдикціях. Так, відповідно до п. 18.1 Правил процедури і доказування Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, суддя Судової камери, якому було направлено обвинувальний висновок, розглядає його. Якщо він впевниться в тому, що Обвинувач виявив підстави *prima facie* для судового розгляду, він затверджує обвинувальний висновок. Якщо він не переконається в цьому, обвинувальний висновок відхиляється.

Другий об'єктивний стандарт доказування можна виділити на підставі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства. Він реально існував раніше й має місце зараз – це, на наш погляд, стандарт «вагомого переконання» або «обґрунтованого припущення». Саме до цього стандарту закон передбачає можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження, й зокрема обрання запобіжних заходів (ч. 3 ст. 132, ч. 2 ст. 177 КПК України); повідомлення про пі-

дозру (ч. 1 ст. 276 КПК України). Сутність цього стандарту доказування полягає в тому, що для прийняття певного рішення у суб'єкта доказування повинна бути достатня доказова база, яка підтверджує його правомірність (точніше, що відповідає нашому розумінню сутності суб'єктивної сторони доказування, у суб'єкта доказування на певній доказовій основі має бути сформована правова позиція (усвідомлена переконаність) щодо необхідності прийняття відповідного процесуального рішення, яка обумовлена певним мотивом та метою).

Третій об'єктивний стандарт доказування, який теж має право на виділення відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України, про який ми вже висловлювалися як такий, що відповідає законодавчо регламентованому суб'єктивному стандарту – внутрішньому переконанню, це стандарт «*поза розумними сумнівами*». В українському кримінальному процесі цей стандарт стосується ухвалення остаточних судових рішень (зокрема вироку). Так, відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом, то суд повинен ухвалити виправдувальний вирок. Такий підхід, на наш погляд, є цілком вірним, оскільки рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності повинно ґрунтуватися на найбільш жорсткому і вимогливому стандарті.

Сутність стандарту «поза розумними сумнівами» полягає в тому, що він не означає доказування без сумнівів. Такі сумніви можуть мати місце. Головне, щоб вони були розумними. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних

обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду усіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей і є таким, який змушує особу втриматися від прийняття рішення у питаннях, що мають найбільш важливе значення. «Розумний сумнів не є сумнівом, що ґрунтується тільки на теоретичній можливості, або не є таким, що виник для уникнення небажаного висновку, а є сумнівом, що виник на підставі встановлених фактів» [15, с. 73].

Із практичної точки зору питання дотримання стандарту «поза розумними сумнівами», на наш погляд, можна вирішити таким чином. Факт повинен вважатися доведеним поза розумним сумнівом, якщо такий сумнів на підставі зібраної доказової інформації, професійного і життєвого досвіду, знань суб'єкта доказування може бути відкинутий такою фразою: «звичайно, це можливо, але анітрохи не ймовірно». Правильність запропонованого тлумачення терміна «поза розумними (раціональними) сумнівами» підтверджує й польський процесуаліст С. Вальтос, який вважає, що він означає таке: «кожна стандартно освічена й розсудливо мисляча людина визнає певний факт доказаним плюс суб'єктивно зібрані докази повинні створити у свідомості оцінювача цілковиту впевненість, що не може бути місця для іншої евентуальності» [16, с. 208–209].

Варто зауважити, що цей стандарт доказування теж використовується в міжнародних юрисдикціях. Так, міжнародні кримінальні суди і трибунали в ситуації, коли тягар доказування ле-

жить на стороні обвинувачення, керуються саме стандартом «поза розумним сумнівом». Це означає, що при оцінці факту судді повинні бути переконані «поза розумним сумнівом» в його достовірності. Якщо цей стандарт не задоволений, факт не може вважатися встановленим і лягти в основу обвинувального судового рішення. Така норма зафіксована у правилі 87 (А) Правил процедури та доведення Міжнародного трибуналу по колишній Югославії і статті 66 (3) Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Крім того, цей стандарт доказування використовується і Європейським судом з прав людини.

Ще один, четвертий, об'єктивний стандарт доказування, який, на наш погляд, виходячи із змагальної побудови українського кримінального провадження, також має право на виділення, – це стандарт «розумних сумнівів» (або «розумної можливості»). Він може використовуватися, в першу чергу і як правило, стороною захисту. За своєю сутністю він є протилежним стандарту «поза розумними сумнівами» (який використовується (повинен використовуватися) протилежною стороною – обвинувачення та судом).

Так, у випадках, коли підозрюваний (обвинувачений) наполягає на певному факті, то, за загальним правилом, тягар доказування цього факту покладається саме на нього (наприклад, факту допустимості чи недопустимості доказів (ч. 2 ст. 91 КПК)). Таке доказування може бути здійснене стороною захисту саме відповідно до стандарту «розумної можливості» (або спрямоване на появу в інших суб'єктів доказування певних розумних сумнівів). Прикладом вико-

ристання цього стандарту доказування стороною захисту є й випадок, коли підозрюваний (обвинувачений) щодо висунутого проти нього обвинувачення надає певну доказову інформацію, яка може викликати розумний сумнів із приводу того, чия версія (обвинувачення чи захисту) є вірною. Цей стандарт, на нашу думку, впливає із фундаментального положення ч. 4 ст. 17 КПК України: «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи».

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що виділення об'єктивних стандартів кримінального процесуального доказування є досить важливим і навіть необхідним для вітчизняного кримінального провадження. Оскільки, це: по-перше, сприятиме виробленню однакового підходу до прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій всіма суб'єктами доказування в різних кримінальних провадженнях і стадіях. Вони будуть розуміти, які вимоги передбачає закон щодо підстав їх прийняття чи проведення. А це, у свою чергу, сприятиме ефективності доказової діяльності, яку вони здійснюють.

По-друге, наявність об'єктивних стандартів доказування виключатиме можливість суб'єктів доказування вирішувати ті чи інші правові питання, виходячи з особистих уподобань або інших обставин, не пов'язаних із правом. Це виключатиме можливість прийняття рішень на користь тієї чи іншої сторони на підставі сумнівних доказів їх правоти, виходячи з особистих симпатій чи взаємовідносин (наприклад, у результаті професійної солідарності судді з прокурором чи захисником),

якихось незаконних стимулів (у тому числі й тих, які мають корупційну складову) тощо.

По-третє, за відсутності об'єктивного стандарту доказування вищим судовим (а також і слідчим, і прокурорським) інстанціям досить важко виправляти помилки. Дійсно, яким чином вища інстанція може встановити наприклад, що суддя приймав рішення не за своїм «внутрішнім переконанням»? А якщо він йому слідував, то які тоді є підстави для перегляду рішення? Проте в США, наприклад, вердикт присяжних може бути скасований на тій підставі, що за висновком суду, ніяке розумне журі присяжних не могло винести такого вердикту (при застосуванні певного стандарту доказування).

Крім того, на наш погляд, уведення об'єктивних стандартів доказування не суперечить і вільній оцінці доказів за внутрішнім переконанням. Принаймні, не більше ніж, наприклад, правила про допустимість доказів чи встановлені законом доказові презумпції. Для прийняття рішення суб'єкт доказування (зокрема, суддя) повинен бути внутрішньо переконаний у тому, що він вірно оцінив доказову інформацію на підставі певного стандарту та інших об'єктивних правил доказування. Внутрішнє ж переконання в тому, що певний факт (факти), встановлений з абсолютною достовірністю в більшості (якщо не у всіх) кримінальних проваджень, є просто неможливим.

Якщо говорити загалом про особливості регламентування оцінки доказування суб'єктами кримінального провадження, то, на наш погляд, уведення об'єктивних стандартів доказування –

це один із найважливіших, однак не єдиний крок його належного здійснення. Ще одним, вважаємо, було б надання процесу оцінки доказування більш відкритого, прозорого характеру. У цьому зв'язку доцільно було б докладніше або законодавчо, або на методичному рівні регламентувати вимоги до оцінки доказування суб'єкта. Так, на нашу думку, суб'єкт оцінки повинен (у першу чергу це стосується професійних суб'єктів; стосовно ж непрофесійних, то їм, на наш погляд, бажано) аналізувати: 1) тезис доказування – як свій, так і інших суб'єктів; 2) доказову основу (знову ж, як свою, так і інших суб'єктів) на предмет належності, допустимості, значимості, достовірності та достатності для прийняття певного рішення; 3) торкнутися питання тягаря доказування тих чи інших фактів, які підлягають доказуванню, певними суб'єктами та вказати на можливість чи неможливість застосування правових презумпцій, використання преюдиціальних, загальноновідомих та визнаних фактів;

4) висловити власну думку щодо можливого вирішення тих чи інших питань, зазначивши відповідність їх закону, обґрунтувавши їх посиланням на певні об'єктивні фактичні обставини кримінального провадження та мотивувавши вказівкою на власне суб'єктивне розуміння правомірності чи неправомірності їх вирішення.

У принципі, майже все це і так потрібно включати в оцінку доказування певного суб'єкта згідно з чинним кримінальним процесуальним законом (такі вимоги чинний закон, зокрема, містить щодо здійснення оцінки судом та викладення її результатів у судовому рішенні (див.: статті 372, 374 КПК)). Однак вказані статті: по-перше, не стосуються інших суб'єктів доказування; по-друге, судом досить часто виконуються формально, а інколи й зовсім ігноруються; по-третє, на наш погляд, їх доцільно все таки зазначати в нормі Загальної частини КПК, присвяченій оцінці доказування загалом, а не судовому рішенню.

Список використаних джерел

1. Комаров В. В. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
2. Ніколенко Л. М. Доказування в господарському судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Л. М. Ніколенко ; НАН України. Ін-т економіко-прав. дослідж. – Донецьк, 2004. – 17 с.
3. Корневский Ю. В. Об истине в уголовном судопроизводстве / Ю. В. Корневский // Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В. А. Власихина. – М. : Юристь, 2000. – 272 с.
4. Іщенко В. М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України [Електронний ресурс] / В. М. Іщенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 302–307. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
5. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ратушна Богдана Петрівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2014. – 208 с.
6. Словник синонімів української мови: [у 2 т.] / [за ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К. : Наук. думка, 2000. – Т. 2. – 954 с.

7. Рыжов К. Б. Принцип свободной оценки доказательств и его реализация в гражданском процессе / К. Б. Рыжов ; науч. ред. В. В. Яркова. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 240 с.
8. Clermont K. M. Comparative View of Standards of Proof / K. M. Clermont, E. A. Sherwin // American Journal of Comparative Law. – 2002. – Vol. 50. – P. 243–255.
9. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law / C. Engel // Vermont law Review. – 2009. – Vol. 33. – P. 435–467.
10. Whitman J. Q. The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial / J. Q. Whitman. – Yale University Press, 2008. – 288 p.
11. Будылин С. Л. Штрафные убытки. Теперь и в России? / С. Л. Будылин // Вестн. гражд. права. – 2013. – № 4. – С. 19–52.
12. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» в кримінальному провадженні України / В. В. Вапнярчук // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – X. : Право, 2014. – № 2 (77). – С. 145–155.
13. Малышев К. Курс гражданского судопроизводства. – Т. 1 / К. Малышев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1876. – 454 с.
14. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України / В. В. Вапнярчук // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. пр. № 26. – Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля, 2013. – С. 177–186.
15. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвиа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с.
16. Вальтошь С. Кримінальний процес: нарис системи / С. Вальтошь. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze PWN, 1995. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015.

Вапнярчук В. Стандарт уголовного процессуального доказывания

В статье дается общая характеристика сущности стандарта доказывания как одного из основных элементов (критериев) оценки доказательств (и доказывания в целом). Проанализированы правила доказывания в англосаксонской и континентальной правовой системах и отечественное уголовное процессуальное законодательство на предмет особенностей оценки доказывания в различных уголовных процессах и на его различных этапах. Сделаны выводы о существовании в странах англосаксонской правовой семьи объективных стандартов доказывания («вне разумных сомнений» и «баланс вероятностей») и субъективного стандарта доказывания в странах континентальной системы права («по внутреннему убеждению»). Высказано мнение о правомерности и целесообразности выделения определенных объективных стандартов доказывания и в отечественном уголовном производстве.

Ключевые слова: стандарт доказывания, внутреннее убеждение, оценка доказательств (доказывания), разумные сомнения, баланс вероятностей, обоснованное подозрение, вероятное предположение.

Vapnyarchuk V. Criminal Procedure Standard of Proof

This article gives a general description of the nature of the standard of proof as one of the main elements (criteria) evaluation of evidence (and evidence as a whole). Rules of evidence are analyzed in the Anglo-Saxon and continental legal systems and domestic criminal procedural legislation for characteristics evaluation of evidence in criminal proceedings and different in its various stages. The conclusions about the existence of a Consuetudinary objective standards

of proof («beyond reasonable doubt» and «balance of probabilities») and subjective standard of proof in civil law countries (for «moral certainty»).

In criminal procedure law of Ukraine on the standards of proof, assumed that in our criminal proceedings, as in most countries in continental Europe received the so-called subjective standard of proof «for moral certainty». However, this does not mean the absence of any objective rules of evidence. These, according to the author include rules concerning the origin and admissibility of evidence (Articles 85-90 CCP), the rules governing the burden of proof; objectivity takes place in the exempt entity proving certain facts (known, prejudicial, those *prezjumuyutsya* and recognized).

In addition, on the basis of analysis of the current CCP quite legitimate, and indeed, even reasonable, is the allocation of certain objective standards of proof, such as those that take place in the countries of Anglo-Saxon legal system. This allocation is essentially *lehalizuvatyme* their existence, because they actually have long been regulated by law and used in practice.

It is proposed to distinguish between these objective standards of proof in the domestic criminal procedural proving: 1) «at first sight» (or «by their appearance phenomena» or «probable assumption»); 2) «a powerful belief» or «reasonable assumption»; 3) «beyond reasonable doubt»; 4) «reasonable doubt» (or «reasonable opportunity»), which in essence is the opposite of the standard «beyond reasonable doubt» and used (must be used) the defense.

Keywords: standard of proof, conscience and assessment of evidence (proof), reasonable doubt, the balance of probabilities, reasonable suspicion, probable assumption.